

رابطه ایران و آمریکا بین سالهای 32-1330 (بررسی اسناد) علل کودتای 28 مرداد

علی جدیدی¹

چکیده

تاریخ معاصر سالهای 1330-1332ش / 1953-1951م به دلایل متعدد از اهمیت بسزایی برخوردار است. از جنبه های مهم دوره مزبور جنبش ملت ایران برای ملی ساختن نفت و واکنش دولت ایالات متحده آمریکا در قبال آن است. این مقاله با تاکید بر منافع ملی آمریکا در صدد بررسی عواملی است که باعث تغییر رویکرد ایالات متحده آمریکا در قبال ملی کردن صنعت نفت و دولت دکتر مصدق گردید. بر خلاف مشهور به نظر نمی رسد هراس از قدرت روز افزون کمونیسم در ایران عامل اصلی تغییر سیاست آمریکا شده باشد، بلکه عامل اساسی در نوع رویکرد به دولت دکتر مصدق از جانب آمریکا موقعیت سوق الجیشی ایران و سهم شدن در منابع نفت بوده است. این مقاله با توجه به موضوع مورد مطالعه که در حوزه تاریخ معاصر ایران قرار دارد بر روش تاریخی - اسنادی استوار است. از آنجایی که تاثیر روابط این دوره بر مناسبات ایران و آمریکا سایه افکننده است پرداختن به این مهم ضرورت و اهمیت خاصی را می طلبد.

واژگان کلیدی: ایران، آمریکا، روابط سیاسی، ملی کردن صنعت نفت، کودتای 28 مرداد.

مقدمه

نهضت ملی شدن صنعت نفت و نخست‌وزیری دکتر مصدق، که از رویدادهای مهم و برجسته تاریخ معاصر ایران به شمار می‌روند، تبدیل به یکی از وقایع مهم پس از جنگ جهانی دوم گردید و ایران را یکی از کانون‌های منازعه‌ی سیاسی دو ابرقدرت شرق و غرب تبدیل نمود. در طی این دو سال شاهد تلاشهای میانجیگرانه رسمی و غیررسمی آمریکا و تحرکات پیچیده دیپلماتیک و رقابت ایران و انگلیس در جلب نظر ایالات متحده برای مشارکت با خود و تقابل با دیگری هستند. در این مدت طرح‌ها و راه‌حل‌های متعدد و مختلفی برای حل مناقشه نفت از سوی آمریکا ارائه می‌شود که هیچکدام مورد قبول دکتر مصدق قرار نگرفت. از این رو طراحان سیاست خارجی آمریکا با مشاهده ناکامی خود در حل این قضیه، با توصیه‌ها و ارشادات انگلیسی‌ها به این نتیجه رسیدند که بهترین راه‌حل براندازی حکومت دکتر مصدق می‌باشد که سرانجام این تصمیم در 28 مرداد 1332 به بار نشست و حکومت دکتر مصدق توسط دولت آمریکا و انگلیس ساقط گردید.

1- پیشینه‌ی روابط سیاسی ایران و آمریکا؛ از آغاز تا ملی کردن صنعت نفت

از آغاز تا جنبش مشروطه خواهی: اساساً تا نیمه اول قرن نوزدهم آشنایی چندانی بین مردم ایران و ایالات متحده آمریکا نسبت به اوضاع دو کشور وجود نداشت. منابع تاریخی از میرزا تقی خان امیرکبیر به عنوان نخستین دولتمردی که در برقراری روابط میان ایران و ایالات متحده تلاشهایی را آغاز کرد یاد کرده‌اند (آدمیت، 1362: 573).

2- موضع آمریکا در قبال جنبش مشروطه خواهی ایران

بررسی دیدگاههای دولتهای خارجی در قبال رویداد مشروطیت، نمایان می‌سازد که هر یک از آن دولتها به اقتضای سیاست و منافع خود مواضع و رویکردی خاص اتخاذ کردند. در نهضت مشروطه خواهی در آمریکا برخلاف انگلستان و روسیه، آمریکا که تازه وارد صحنه سیاست ایران

شده بود، استراتژی مشخصی نداشت. با این وجود باید گفت که دولت آمریکا بطور رسمی از نهضت مشروطیت حمایت نکرد.

3- روابط دو کشور از جنگ جهانی اول تا شهریور 1320

دولت ایران که در نتیجه جنگ دچار خسارات و صدمات فراوانی شده به محض اینکه کنفرانس صلح در ژانویه 1919م/1337ق در ورسای تشکیل شد تصمیم گرفت هیئت نمایندگی ایران به ریاست مشاورالملک انصاری وزیر امور خارجه عزام و خواسته‌های خود را به اطلاع دول فاتح برساند.

4- جنگ جهانی دوم

باید گفت در این سالها (اوایل دهه 20ش) آمریکا بتدریج سعی می‌کرد شالوده مداخله خود را در امور داخلی ایران و در ابعاد سیاسی، اقتصادی و نظامی فراهم نماید. به عبارت دیگر، در این سالهای اشغال، ایران به میدان مناسبی برای «شکار امتیازات نفت» (علم، 1377: 84) تبدیل شده بود.

5- سیاست آمریکا در قبال ایران در سال‌های اولیه جنگ سرد

با پایان یافتن جنگ جهانی دوم، در سال 1323ش / 1945م و خودداری شوروی از خروج نیروهای خود، دولت ایران با پشتیبانی و حمایت آمریکا، مسئله را به سازمان ملل متحد ارجاع داد. «حمایت آمریکا از ایران در سازمان ملل نقطه عطفی در خط‌مشی ایالات متحده به‌شمار می‌رفت زیرا سرآغاز گذار از یک خط‌مشی انفعالی به یک سیاست فعالانه» بود (فاوست، 1374: 216).

آمریکا و دولت دکتر مصدق؛ دوره‌ی اول نخست‌وزیری دکتر مصدق (12 اریبشت 1330ش / 2 مه 1951م تا 26 تیر 1331ش / 17 ژوئیه 1952م)

1- آغاز رابطه با دولت دکتر مصدق

بر مبنای فرضیه‌های سیاستمداران آمریکایی، آنها در ابتدا، ولو به ظاهر از دکتر مصدق حمایت کردند؛ زیرا وی را به عنوان شخصیتی که از پشتیبان مردمی برخوردار است، می‌دانستند. روزنامه نیویورک تایمز استدلال می‌کرد: «اگر ایالات متحده از مصدق پشتیبان نکند حیثیت آمریکا در ایران و سراسر خاورمیانه به خطر می‌افتد. (علم، 1377: 170) به دنبال ملی شدن نفت، سیاست آمریکا در قبال آن مراحل گوناگونی را طی کرد که در ابتدا ظاهراً جنبه حمایتی داشت.

2- مخالفت امریکاییها با جنگ انگلیس علیه ایران در پی استقلال در سیاست خارجی

در تیرماه 1330ش / اواخر ژوئن 1951م، بحران نفتی به اوج خود رسیده بود. درخواست‌های آمریکا از دولت ایران و بریتانیا برای اتخاذ راه‌حل مسالمت‌آمیز به جایی نرسید همچنین تهدیدات مکرر انگلیسی‌ها نسبت به ایران، باعث بحران در روابط بین سه کشور شده بود.

دولت انگلستان در این زمان تهدید به حمله نظامی به ایران نمود که البته با مخالفت دولت آمریکا روبرو گردید.

3- حمایت امریکا از انگلیس در دادگاه بین‌المللی لاهه

بعد از رد رأی دیوان لاهه از سوی ایران، انگلیسی‌ها برای متوقف ساختن عملیات اجرایی دولت ایران به آمریکا متوسل شدند. ترومن در 8 ژوئیه 1951م / 17 تیر 1330ش به درخواست دولت انگلستان در پیامی برای دکتر مصدق توصیه کرد که پیشنهاد دیوان لاهه از سوی ایران مورد توجه واقع گردد و دولت ایران آن را قبول نماید: «... به شما جداً توصیه می‌کنم

تا پیشنهاد دیوان را بانهایت دقت مورد ملاحظه قرار دهید...» (الکساندر و آلن نانز، 1378: 333-335)

4- خلع ید از شرکت نفت و موضع آمریکا

دکتر مصدق آخرین گام خود را در خلع ید از شرکت سابق نفت برداشت و روز اول مهر 1330 به هیئت مدیره موقت شرکت ملی نفت دستور داد کارکنان انگلیسی شرکت که در ایران حضور دارند ظرف یک هفته مهلت دارند که از ایران خارج شوند. دولت انگلستان برای جلوگیری از این امر بار دیگر ایران را تهدید به حمله نظامی نمود ولی ترومن رئیس جمهور آمریکا بار دیگر با این موضوع مخالفت نمود و تأکید کرد که طرفین اختلافات خود را از طریق مذاکره حل کنند. لذا دولت انگلستان تصمیم گرفت که به شورای امنیت سازمان ملل شکایت کند. (اسناد روابط خارجی آمریکا، 1383: سند 97: 336-335).

5- حضور دکتر مصدق در آمریکا و فرصت مذاکره برای امریکاییها

دکتر مصدق در خلال جلسات شورای امنیت دعوت‌نامه‌ای از شخص ترومن برای حضور در واشینگتن دریافت کرده بود و جرج مک‌گی، معاون وزیر خارجه آمریکا در نیویورک به دکتر مصدق گفته بود: «پرزیدنت ترومن و دین آچسون وزیر خارجه انتظار دارند، پس از پایان مباحثات شورای امنیت، با او در واشینگتن دیدار کنند». (علم، 1377: 282)

6- نخست وزیری چرچیل و تلاش برای نزدیک کردن آمریکا به انگلیس

زمانی که دکتر مصدق در آمریکا به سر می برد، حزب محافظه‌کار در انتخابات پارلمانی بریتانیا پیروز شد و وینستون چرچیل زمام امور را به دست گرفت. وی در اولین نطق خود در پارلمان گفت: «... ما نمی‌توانیم رفتار نامناسبی را که در مورد نفت ایران نسبت به ما شده است، تحمل

کنیم...». (روحانی، 1352: 198) همچنین، آنتونی ایدن به عنوان وزیر امور خارجه انگلیس منصوب گردید که بنای اصلی سیاست خود را مبنی بر خارج کردن آمریکا از حالت میانجی‌گری به حالت خصمانه و دشمنی نسبت به ایران قرار داد. به نظر او آشتی و توافق با مصدق به هر قیمتی که باشد، ناشی از سیاست درماندگی بود. (ایدن، 1357: 288)

7- نقش آمریکا در وقایع سی تیر

در آغاز سال 1331 ش / نیمه اول 1952 م وضع دکتر مصدق به لحاظ داخلی و خارجی به استحکام سابق نبود. ترکیب مجلس هفدهم به شدت به زیان او بود، بخش بزرگی از متحدین سابق در جبهه ملی او را ترک گفته بودند، از میان قشرهای اجتماعی که پایگاه دکتر مصدق بودند- از جمله بازار و کسبه- صداهای مخالف شنیده می‌شد. کوشش‌های نفاق افکنانه‌ی توطئه‌گران نیز که می‌کوشیدند آیت‌الله کاشانی را از دکتر مصدق جدا کنند به تدریج داشت به ثمر می‌نشست و این دو رهبر هر روز بیشتر از قبل از هم فاصله می‌گرفتند. از سوی دیگر، محافل آمریکایی با صراحت روزافزونی عدم رضایت خود را از روش دکتر مصدق اعلام می‌داشتند.

د) آمریکا و دولت دکتر مصدق؛ دوره‌ی دوم نخست‌وزیری دکتر مصدق (30 تیر 1331 ش / 21 ژوئیه 1952 م تا 28 مرداد 1332 ش / 19 اوت 1953 م)

از اینرو، نخستین رهنمود سیاسی پس از رویداد سی تیر 1331 ش / 21 ژوئیه 1952 م و بازگشت و ادامه دولت دکتر مصدق، نشان‌دهنده‌ی نگرانی عمیق دولت آمریکا در این زمان می‌باشد: «... بر اثر رویدادهای هفته گذشته به نظر ما چنین می‌رسد که به وضوح موقعیت مصدق به روشنی در مقابل شاه، مجلس و توده مردم اینک بیش از هر زمان دیگر از تاریخ ملی شدن نفت ایران در آوریل 1951، توانمندتر شده است...» همچنین در این گزارش که به تاریخ 26 ژوئیه 1952 می‌باشد، می‌توان ناامیدی و یأس را از جانب مقامات آمریکایی از شاه دید: «... به نظر

می‌رسد بدترین دلهره‌های ما درباره‌ی ناتوانی شاه تأیید شده می‌باشد یعنی از شاه سلب اعتبار شده است...» (اسناد روابط خارجی آمریکا، 1383: سند 188: 641-639).

نتیجه گیری

الف) آنچه تا کنون در مورد ابتدای این دوره رایج بوده، حمایت آمریکا از ملی کردن صنعت نفت بود. اما بر اساس مطالعات صورت گرفته به نظر نمی‌رسد حمایتی در بین بوده باشد زیرا: 1. انتقاد از شرکت نفت توسط مقامات آمریکایی به معنی طرفداری از ملی کردن صنعت نفت نمی‌باشد. 2. سیاست بی طرفی دکتر مصدق هنوز برای آمریکا در این دوره روشن نشده بود. 3. تأکید آمریکایی‌ها بیشتر بر روی اجرای قراردادهای تصنیف عواید (50-50) بود نه ملی کردن به معنای واقعی آن. 4. ترس آنها از شیوع این نهضت مانع از طرفداری آنها از ملی کردن صنعت نفت بوده است. 5. بر اساس اسناد موجود در رابطه با ملاقات مقامات آمریکایی با شاه و یا مقامات انگلیس، هیچگاه از مصدق طرفداری به عمل نیامده است.

ب) طبق اسناد، از همان ابتدا، براندازی مصدق در ذهن مقامات آمریکایی وجود داشته است امانه به صورت کودتا، بلکه به شکلی که در جریانات 25-30 تیر اتفاق افتاد. با قدرت گیری بیشتر مصدق بعد از 30 تیر بود که آنها آرام آرام با نظر براندازی مصدق بوسیله کودتا موافقت کردند. آنها بطور هم زمان هر دو راه حل کودتا و مذاکره را پیش می‌بردند.

ج) تهدید کمونیسم بهانه ای بود برای نفوذ در منابع نفتی. اسناد سازمان سیا و وزارت خارجه آمریکا به وضوح نشان می‌دهد که آنها حزب توده را فاقد توانایی برای به دست گیری قدرت در ایران می‌دانستند. در واقع سیاست آنها، بزرگنمایی تهدید کمونیسم برای پوشش دادن هدف اصلی، یعنی تسلط بر منابع نفتی بوده است.

منابع

- اف گود، جیمز، (1382) سایه مصدق و روابط ایران و آمریکا، ترجمه علی بخیاری زاده، تهران، نشر کویر.
- تفضلی، محمود، (1358) مصدق، نفت، کودتا، تهران انتشارات امیر کبیر.
- روزولت، کریمیت، کودتا در کودتا، ترجمه علی اسلامی، بی جا، شرکت سهامی خاص، بی تا.
- فاتح، مصطفی، (1358) پنجاه سال نفت ایران، تهران، نشر پیام.
- رهنما، علی، (1384) نیروهای مذهبی در بستر حرکت نهضت ملی، تهران، انتشارات گام نو.
- روحانی، فواد، (1381) زندگی سیاسی مصدق، تهران، انتشارات زوار.
- زنتاب فرد، رحیم، (1376) افسانه‌ی مصدق، تهران.
- سعادت‌مند، ابوالحسن، (1346) جنگ سرد در سالهای 1945-1962، تهران، دانشگاه تهران.
- کسینجر، هنری، (1383) دیپلماسی، ترجمه فاطمه سلطانی یکتا و رضا امینی، تهران، اطلاعات.
- گازیوروسکی، مارک، (1371) سیاست خارجی آمریکا و شاه، ترجمه فریدون فاطمی، تهران، نشر مرکز.
- ماسلی، لئونارد، (1366) نفت، سیاست و کودتا در خاورمیانه، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران، انتشارات رسام.
- مدنی، سید جلال الدین، (1361) تاریخ سیاسی معاصر ایران، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- مکی، حسین، (1362) تاریخ بیست ساله‌ی ایران، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- موحد، محمد علی، (1378) خواب آشفته نفت، تهران، نشر کارنامه.
- مهدوی، عبدالرضا هوشنگ، (1386) سیاست خارجی ایران در دوره پهلوی، تهران، نشر پیکان.
- مهدوی، عبدالرضا هوشنگ، (1368) روابط خارجی ایران از پایان جنگ جهانی دوم تا سقوط رژیم پهلوی، تهران، بی ن.
- نجاتی، غلامرضا، (1378) مصدق؛ سالهای مبارزه و مقاومت، 2 جلد، تهران، نشر رسا.
- کیانوری، نورالدین، (1371) خاطرات کیانوری، تهران، نشر اطلاعات.
- مصدق، محمد، (1385) خاطرات و تاملات، تهران، نشر علمی.
- خامه ای، انور، (1369) اقتصاد بدون نفت، تهران، شرکت سهامی انتشار.